

8. Стельмахович М. Українська народна педагогіка / М. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
9. Kipling R. Rikki-Tikki-Tavi. Mowgli's Brothers / R. Kipling; [Укладання, адаптація і вправи Світлани Федонюк]. Вінниця, ПП Видавництво "Теза", 2010. – 160 с.

Стаття посвячена проблемі необхідності формування позитивного отношения младших школьников к представителям дикой фауны. Акцентируется, что ознакомление детей с адаптированным вариантом повести-сказки Р. Киплинга о Маугли поможет не только развивать их компетентность в чтении на английском языке и расширить словарный запас, но и получить определенные психологические установки по дальнейшему обучению, поведению, а также сформировать позитивное отношение к представителям дикой фауны.

Ключевые слова: художественная литература, младший школьник, компетентность, отношение, природа, дикая фауна, образ волка, символ.

The article is devoted to the problem of necessity of forming positive attitudes of primary school students to the representatives of wildlife. It is emphasized that children's acquaintance with an adapted version of the story about Mowgli written by R. Kipling helps not only to develop their competence in English reading and enlarge their vocabulary, but to get some psychological guidance for further education, behaviour and create positive attitudes towards the representatives of wildlife.

Key words: fiction, primary school student, competence, attitude, nature, wildlife, the image of wolf, symbol.

УДК 82–93:821.161.2

Дибовська О. В.

ХРОНОТОП СТРАХУ В УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ «ЗОЛОТИЙ СТІЛ» ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА)

Розглянуто підходи до дослідження страху, зокрема у літературних казках. Виокремлено специфічні особливості присутності страхів у хронотопі та їхню класифікацію. Проаналізовано хронотоп казки В. Шевчука «Золотий Стіл» з погляду вияву одного з домінуючих концептів у його творчості – концепту страху.

Ключові слова: страх, хронотоп, хронотоп страху, літературна казка.

Літературознавці все частіше досліджують простір і час, які є базовими компонентами поетики художнього твору. Зокрема і хронотопічні особливості побудови художньої дійсності у літературних казках. Проте дослідники дотримуються пошуку усталених часопросторових зв'язків, які оприявлюються класичними концептами «дім», «дорога», «ліс». У даній статті спробуємо виокремити хронотоп страху у літературних українських казках.

Присутність у дитячій літературі страху як категорії людської екзистенції віддавна сприймалась неоднозначно. Думки психологів та філософів різняться щодо впливу переживання страху людиною. Так, Ізард К., Рібо Т., Вілюнас В., Грот М., Додонов Б. розглядали присутність страху як деструктивного компоненту людського буття. Проте Юнг К. Г., Сартр В., Ріман Ф., Хайдеггер М., Роджерс К., Еріксон П., Естес К. П. притримуються думки, що людині необхідно

пережити ці емоції для становлення особистості. Адже негативний вплив має не сам страх, а розуміння людиною своєї беспорядності перед причиною цього страху і відсутність психотехнічних засобів для виходу із такої ситуації.

Гжелицькі С. каже, що відчуття страху стає одним із доказів існування людської форми: «Допоки боюсь, доти є людиною. Страху допомагають нам приховати ці почуття, при потребі... Вплітають в реалістичні образи казкові мотиви, що сягають фантазії дитячих страхів, жахи ж перетворюють людину в саму себе» [22].

Ще одна польська дослідниця Слані К., досліджуючи проблему страху в дитячій літературі, зазначає що казка, в порівнянні з іншими жанрами, виділяється зокрема тим, що підходить до питань страху в ігровій формі [24, с. 37].

Огар Е., розглядаючи страх як боязнь зла у дитячих текстах, зосереджує увагу на позитивній регулятивно-соціалній функції таких творів. Дослідниця пише: «Свідому акцентацию в дитячому тексті на різних формах зла (однак зі щасливим фіналом) можна вважати конструктивною, адже вона допомагає дитині, яка незатишно чувається у жорстокому реальному світі, навчитися долати страх» [8, с. 57].

Петрунько О., розглядаючи казку в інтерпретації сучасних медіа, стверджує, що «Визнання емоції страху як необхідної для особистісного становлення людини, починаючи з найбільш раннього віку, дає змогу усвідомити не випадковість того, що перше знайомство з інформацією, яка актуалізує страх і жах, відбувається саме в ранньому дитячому віці» [9, с. 50].

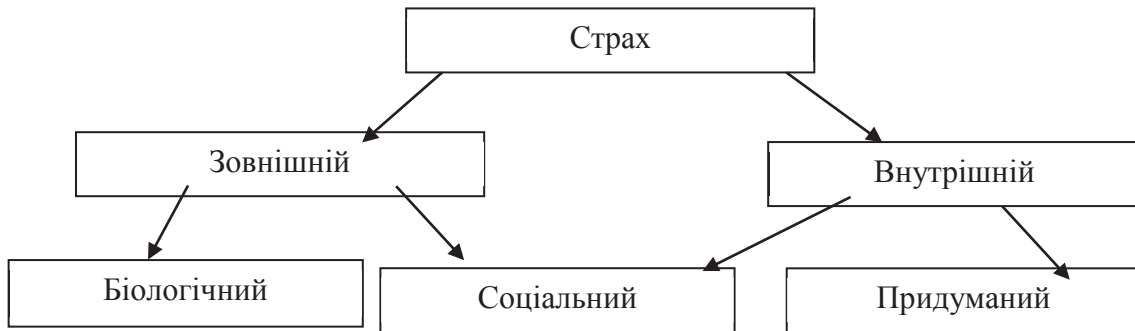
Словник української мови визначає страх як «стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного» [11]. У психологічному словнику за редакцією Войтка В. вказується, що «Страх – емоційна реакція людини чи тварин на справжню чи мниму небезпеку» [4, с. 185].

Керкегор С. розглядав діалектичну природу і стверджував, що «Страх – це симпатична антипатія та антипатична симпатія», підтверджуючи свою тезу часто використовуваними при розмові людей фразами: «солодкий страх», «солодкий ляк», «неймовірний страх» і ін. [23].

Фройд З. описуючи страх, зазначав, що він «представляє собою реакцію на сприйняття зовнішньої небезпеки, тобто очікуваного, передбачуваного пошкодження, пов'язаний із рефлексом втечі, і його можна розглядати як інстинкт самозбереження» [15, с. 395]. Відповідно, дослідник виділяє два типи страху: реальний та невротичний.

Український дослідник Туренко О. зумовлює залежність страху від характеру загрози, інтенсивності та специфіки переживання й виокремлює такі його види: хвилювання, неспокій, побоювання, боязнь, переляк, тривога, власне страх та жах [13, с. 27]. Щербатих Ю. у власній класифікації виділяє три групи страхів: природні, соціальні та внутрішні [19, с. 18].

Актуальною для нашої розвідки вважаємо класифікацію страхів Зайкіної С., яку можемо зобразити схематично [6, с. 8].

У казках страхи відповідно можемо розподілити за такою ж схемою. Герої переживають зовнішні страхи, які не залежать особисто від персонажів, та внутрішні, які створюються, надумуються казковими героями. До зовнішніх більшою мірою відносяться біологічні страхи, які викликані природними явищами, дикими звірами, стихійними лихами та всім тим, чого герої не можуть передбачити й уникнути. Типово внутрішні страхи героїв – надумані, тобто викликані особистими внутрішніми процесами (страх темноти, неіснуючих явищ, страх особистих думок і вчинків). Крім того, сюди можна віднести філософські страхи – страх смерті, майбутнього, буття загалом, адже всі вони нематеріальні й викликані думками героїв. Щодо соціальних страхів, які перебувають на стику зовнішніх та внутрішніх чинників, то, на нашу думку, до них відносимо всі страхи, пов'язані із соціалізацією, – страх самотності, страх розчарувати когось, страх бути «не тим» ким є, страх не довести справу до кінця і інші.

Федорів М., аналізуючи функцію хронотопу в розкритті концепту страху, наголошує на присутності набору ключових, базових концептів у кожній епосі загалом, та у творчості окремих письменників зокрема: «кожний конкретний автор залежно від свого досвіду, життєвої практики, пережитих катаклізмів, специфіки індивідуальної аксіологічної структури, філософсько-естетичних позицій може замкнутись навколо кількох концептів, які в його творчості набувають особливої питомої ваги і стають визначальними» [14, с. 32].

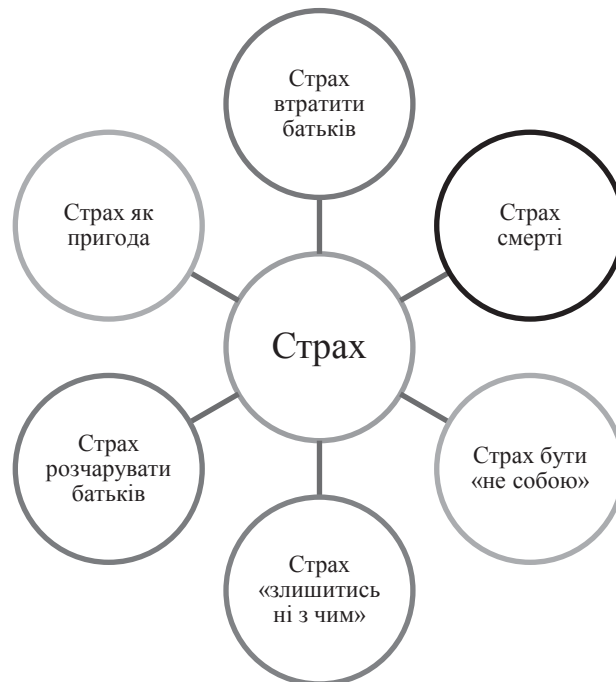
Хронотоп – одна із базових складових поетики твору, що відображає художньо інтерпретовану амбівалентність часових і просторових зв'язків. Бахтін М. зазначав, що «прикмети часу розкриваються у просторі, і простір омислюється та вимірюється часом. Цим перетином рядів та злиттям прикмет характеризується художній хронотоп» [2, с. 246]. А Гайдеггер М. зазначав, що будь-який простір і часопростір існує в тому вимірі, в якому є саме буття [16, с. 11].

Страх не існує як окрема категорія, не виникає ні з чого, і просто так не зникає, а тому має особистий бівалентний простір і час, який стимулює появу страху та допомагає його перебороти. Отож, можемо означити хронотоп страху як взаємозв'язок часових і просторових характеристик страху у художньому творі.

У межах нашої статті ми проаналізуємо хронотоп казки В. Шевчука «Золотий Стіл» з погляду вияву одного з домінантних концептів у його творчості – концепту страху як базового компоненту часопросторових зв'язків у тексті. Казка розпочинається із реального хронотопу рідного дому, в якому донька залишається з татом, а мама потрапила в лікарню. Увага не акцентується на тому, чому так сталося, батько розповідає доньці казку на ніч, вигадуючи інший простір, в якому здійснюються мрії. Конкретно не вказується, що розповідь ведеться про самого батька, але між рядків здогадуємось, що він розповідає про свою мрію – повний дивовижних ласощів Золотий Стіл.

У татовій казці хлопчик зустрічає дівчинку-зірочку, яка допомогла здійснити його мрію: «Я завжди приходжу до вас, дітей, котрі люблять ласощі й не мають їх, – сказала вона, – От я й прийшла до тебе. Іди сюди. Тільки не дуже підстрибуй, а то перелетиш Поле і ніколи не покуштуєш моїх ласощів. // Але хлопчик хотів покуштувати тих ласощів. Він закусив губу, стис кулачки і, ледве-ледве перебираючи ногами, навшпиньки рушив до Зірочки» [17, с. 9]. Чи не страх залишитись «ні з чим», втратити можливість здійснення мрії з батькової казки став лейтмотивом хронотопу страху уві сні дівчинки?

Страхи у казці «Золотий Стіл» В. Шевчука зобразимо схематично таким чином:

Страх втратити батьків з'являється одразу, з першої сторінки – мама потрапляє у лікарню, а дівчинка залишається з батьком, і той розповідає їй казку про «Золотий стіл»: «Якось так сталося, що один тато залишився із своєю донею сам: мама їхня потрапила в лікарню. Вечорами вони разом сумували за мамою, а коли сумуєш, то звісно, що потрібно: розважитися» [17, с. 8]. Обоє героїв – і донька, і батько, сумують в той час, коли мати потрапила до лікарні, перебуваючи у просторі дому. Окрім встановлення часопросторових зв'язків, страх тут виконує сюжетоутворюючу функцію, адже з цього моменту все й починається. У казці олюднений дядько Сон разом із батьком дівчинки – провідники у часопростір справжнього сну, який для героїні уособлює місце захисту і спокою від життєвих негараздів та страху без мами. Башляр Г. зазначає: «Як тільки ми починаємо засинати, простір розм'якшується і стає туманним – теж засинає, трохи випереджуючи нас самих, втрачаючи при цьому підтримуючі його волокна і зв'язки, втрачаючи сили, що його структурують, геометричну зв'язаність і єдність» [3].

Дядько Сон швидко допомагав іншим дітям заснути, щоб щонайшвидше прийти до дівчинки, адже вона «цілий вечір сумувала разом із татом, і тому їй треба було віддати уваги більше» [17, с. 12]. У хронотопі сну забуваються страхи дівчинки щодо втрати мами і з'являється інший страх – страх дорослішання. Власне, страх дорослішання уві сні можна розглядати як віковий страх кризового

періоду, а можна прослідкувати зміну акцентів – втратити маму означає залишитись без материнської турботи й опіки, а значить бути змушеною подорослішати і залишитись самотньою. Шенкао М. розглядає самотність (добровільну чи недобровільну) як різновид живої смерті, адже у такому випадку людина проживає неповноцінне життя [18, с. 137].

Страх – онтологічна характеристика людини, а тому боязнь смерті одна із ключових в особистому існуванні індивіда, а відтак й у бутті героя твору, адже «все те, що пов'язане з часом, існуванням, становленням та зникненням має буття» [7, с. 84]. Деркачова О. зазначає, що концепт смерті – діалектичне поняття, яке «виводить зі світу земного у світ вічний, це те, що руйнує одне і створює інше» [5, с. 231].

Страх смерті бачимо у тексті: «Вовк дивився на той Стіл і думав, що там його телята й овечки, а дівчинка злякалась: а що, як справді те, що вона надумала, здійсниться? Що, як справді сидить десь там, у темні, страшний-пре-страшний Вовк, а вона не зможе від нього втекти? Що тоді буде, як Вовк з'їсть її і вона, може, помре, га?» [17, с. 14]. На думку Щербатих Ю., в старшому дошкільному віці центральне місце займає саме страх смерті, який максимально виражається у хлопчиків 7 років і дівчаток 6 років [19, с. 129].

Роздуми про смерть продовжуються **страхом розчарувати батьків** своїм зникненням: «І що вона потім скаже татові? Та й мамі не можна хвилюватися, адже даремно забрали її в лікарню. Дівчинка таки злякалась й позадкувала, навіть хотіла дременути звідси геть» [17, с. 15]. Проте дівчинка не втекла, а страх смерті став рушійною силою до дій. Доречною для інтерпретації поведінки дівчинки є твердження Петрушенка В. про те, що «Якби ми були безсмертні, то могли б спокійно відкладати кожен свій вчинок на безмежний час. Але перед лицем смерті як абсолютного й неминучого кінця, як межі наших можливостей, ми зобов'язані максимально використати відведений нам час, не втратити жодної можливості наповнити життя сенсом і змістом» [10, с. 322].

Зустрічаємо в тексті інтерпретацію **страху, як цікаву пригоду, розвагу**: «Я хочу побачити тих вовків, - сказала вона, позираючи в небо, - бо вони такі страшні і так гарно сняться!», «... їй було тепло на серці, було страшно і весело...», «А дівчинка з другого боку Стола так боялася, так боялася, що навіть... перестала боятися. Еге ж, ви такого не знаєте, бо коли дуже боїшся, стає так цікаво, що візьми не підійди до того Золотого Столу!» [17, с. 14–15].

Страх бути «не собою» виявляється у двох персонажів казки – і у Вовка, і в дівчинки. Але якщо Вовк оприявлює свій страх напругу, плачучи, то дівчинці про це говорить помічниця у подоланні страхів – Зірочка. Коатс К. влучно зазначає, що «кожна дитина, яка читає казки, знає, що вовки є загрозою для маленьких дівчаток» [20]. Проте у казці дівчинка, підійшовши до омріяного Золотого Стола, побачила Вовка, який дивився на той таки Стіл і не те що зовсім не був страшним, а ще й плакав: «Чого він плаче, Зіронько? – спитала дівчинка. Зірочка засміялась і погладила її по голові. // Бо він такий дурненький, як і ти, дівчинко. Хоче бути справжнім вовком, а не знає як!» [17, с. 16]. Доречною є заувага Естес К. П. щодо необхідності боротись із своїми страхами як задля повноцінності онтологічного буття, так і задля відчуттів, які в казці «Золотий Стіл» подаються лише натяками: «Не складно любити приємне. Але, щоб любити по-справжньому, треба стати героєм, здатним побороти власний страх» [21, с. 105].

У цій ситуації простежуємо мужність та наполегливість дівчинки, яка відчайдушно хоче позбавитись страху та здійснити власну мрію, як здійснив її хлопчик із батькової казки. Тілліх П. у своїй розвідці «Мужність бути. Небуття і тривога» доречно зауважив, що «Мужність – це самоутвердження «наперекір», а саме наперекір тому, що перешкоджає завадити Я утвердити самого себе» [12].

Страх «залишитись ні з чим», не завершити розпочате не цілком дитячий страх, на нашу думку, проте у казці «Золотий Стіл» цьому страху віддається заключна функція. Вовк, який не міг «знайти себе», втік від дівчинки і навіть після її наполегливих прохань і наздоганянь не хотів лякати її, а, радше, сам злякався і дівчинки, і своєї неможливості бути «справжнім» Вовком. Та дівчинка не відступала у намаганнях досягти стану межового переляку, який можна розглядати не лише як перехід до дорослого світу, а й як досягнення відчуття справжнього буття, яке, на думку Балашова Л., буває лише «перед лицем смерті» [1, с. 114]. Тож у казці читаємо: «І дівчинка не на жарт перелякалась. Вона вдарила в ноги, серце в неї перелякано задвигтіло, і помчала вона геть із того Поля і від того Золотого Стола. За нею гнався Вовк, вона ж летіла з гори на гору, мчала, перестрибувала яри й долини, вона бігла, неслася, бо вже не хотіла, щоб той Вовк і трішки її з'їв, уже хотіла до мами й тата. А в грудях у неї жила радість, бо, здається, вперше в житті вона була по-справжньому щаслива...» [17, с. 17].

Отож, страх є невід'ємною частиною людської екзистенції, а тому присутній і у художній дійсності тексту, зокрема в казках. В онтологічному плані найбільш характерно проявляється страх небуття, тобто смерті. На матеріалі казки В. Шевчука «Золотий Стіл» прослідковано особливості часопросторових зв'язків страху та виокремлено основні типи страхів, які зустрічаються у тексті казки. Сюди відносимо: страх втратити батьків, страх смерті, страх бути «не собою», страх «залишитись ні з чим», страх розчарувати близьких та страх як пригоду. У світі «Золотого Столу» герої переживають всі три види страхів – соціальні, внутрішні та біологічні. Проте даний хронотоп існує не задля залякування чи співчуття, а задля внутрішнього зростання, дорослішання та боротьби із страхами героїв і відповідно читачів.

Література

1. Балашов Л. Философия: учеб. / Л. Е. Балашов. – Издательско-торговая корпорация «Дашков и КО», 2007. – 612 с.
2. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
3. Башляр Г. Онирическое пространство. Художник на службе у стихий [Электронный ресурс] / Г. Башляр. – 1961. Режим доступа: <http://www.filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000339/>.
4. Войтко В. Психологічний словник / В. Войтко. – К. : Вища школа, 1982. – 215 с.
5. Деркачова О. Концепт смерті у немімесисній ліриці / О. Деркачова // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2010. – №2(10). – С. 230–237.
6. Зайкина С. Эмоциональной концепт «страх» в английской и русской лингвокультурах (сопоставительной аспект): дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Теория языка» [Электронный ресурс] / С. Зайкина. – Волгоград :

- ВГПУ, 2000. – 39 с. Режим доступу: <http://31f.ru/dissertation/500-dissertaciya-emocionalnyj-koncept-strax-v-anglijskoj-i-russkoj-lingvokulturax.html>.
7. Мовчан М. Страх в онтологічному вимірі / М. Мовчан // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 8. – С. 83–87.
 8. Огар Е. Дитина і зло у сучасному медійному просторі: конструктивні і деструктивні складові взаємин / Е. Огар // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. – 2007. – № 1. Т.1. – С. 56–60.
 9. Петрунько О. Фільми жахів як осучаснена казка / О. Петрунько // Медіакритика. Дайджест електронного журналу, присвяченого медіа і масової комунікації. – 2003. – №1. – С. 47–55.
 10. Петрушенко В. Філософія: курс лекцій: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти I – IV рівнів акредитації / В. Петрушенко. – Л.: «Новий світ – 2000», 2010. – 504 с.
 11. Словник української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/Strakh>.
 12. Тілліх П. Мужність бути. Небуття і тривога [Електронний ресурс] / П. Тілліх // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2005. – № 37. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n37texts/tillich.htm>.
 13. Туренко О. Страх: спроба філософського осмислення феномена: [монографія] / О. Туренко. – К. : Вид-во ПАРАПАН, 2006. – 216 с.
 14. Федорів М. Хронотоп і його функція в розкритті концепту страху в романах Р. Андріяшика / М. Федорів // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Том 111. – 2010. – С. 32–41.
 15. Фройд З. Вступ до психоаналізу / Пер. з нім. П. Тарашук. – К. : Основи, 1998. – 709 с.
 16. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме [Електронний ресурс] / Хайдеггер М. – 28 с. Режим доступу: http://bespalovseminar.narod.ru/literature/Heidegger_Letter_On_Humanism.doc
 17. Шевчук В. Панна квітів: Казки моїх дочок / Валерій Шевчук. – К. : Веселка, 1990 – 183 с.
 18. Шенкао М. Смерть как социокультурный феномен / М. Шенкао. – К.: Ника-Центр, Эльга; М. : Старклайт, 2003. – 320 с.
 19. Щербатых Ю. Психология страха: Популярная энциклопедия / Ю. Щербатых. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 416 с.
 20. Coats K. Between Horror, Humour, and Hope: Neil Gaiman and the Psychic Work of the Gothic [Електронний ресурс] / К. Coats // The Gothic in Children's Literature: Haunting the Borders. – 2008. – P. 77-92. Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/The_Gothic_in_Childrens_Literature.html?hl=uk&id=TfVTAQAAQBAJ.
 21. Estes C. P. Women who run with the wolves [Електронний ресурс] / С. Р. Estes. – New York: Ballantine Books, 1992. – 361 p. Режим доступу: <https://788be3696c7c7f4e8e320c10ccacccc4aea08c4c.googleusercontent.com/host/0B6CJCm8vUSj0Rm9KOEZvTXNhanc/Women%20Who%20Run%20With%20The%20Wolves%20-%20Clarissa%20Pinkola%20Estes%20-%20EN/Women%20Who%20Run%20With%20The%20Wolves%20-%20Clarisa%20Pinkola%20Estes.pdf>.
 22. Grzelecki S. Horror! Horror! Horror! / S. Grzelecki // „Kino” – 1970. – nr. 12. – s. 33–37.

23. Kierkegaard S. Fear and Trembling [Электронный ресурс] / S. Kierkegaard. Доступ: <http://www.yavanika.org/classes/reader/kierkegaard.pdf>
24. Slany K. Groza w literaturze dziecięcej. Od Grimmów do Gaimana / K. Slany // Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. – Kraków, 2016. – 332 s.

Rассмотрены подходы к исследованию страха, в частности в литературных сказках. Выделены специфические особенности присутствия страхов в хронотопе и их классификацию. Проанализирован хронотоп сказки В. Шевчука «Золотой Стол» с точки зрения проявления одного из доминантных концептов в его творчестве - концепта страха.

Ключевые слова: страх, хронотоп, хронотоп страха, литературная сказка.

The article deals with the problem of researches of fear, especially in literary fairytales. Specific features of presence of fears in chronotope and their classification are defined. Chronotope of V. Shevchuk's "The Golden Table" in terms of expression of a dominant concepts in his work – the concept of fear is analyzed.

Key words: fear, chronotope, chronotope of fear, literary fairytale.

УДК 372. 41

**Емельяненко Е. В.,
Маркотенко Т. С.**

ИЗУЧЕНИЕ СКАЗКИ М. МЕЙСТЕРА «ПОЛЕЗНОЕ СВИДАНИЕ» В 4 КЛАССЕ

У статті розглядається планування уроку з вивчення дітьми 4 класу казки М. Мейстера «Корисне побачення»; акцентується, що учнів необхідно підвести до висновку: для щастя людині недостатньо матеріального статку, їй необхідно спілкування, споглядання прекрасного.

Ключові слова: учні, урок літературного читання, структура уроку, казка М. Мейстера «Корисне побачення».

Максим Мейстер называет себя исследователем жизни. Его книги, рассказы и сказки посвящены самым важным для человека вопросам, на которые каждый ищет ответ. Этот ответ невозможно дать другому готовым, потому что каждый человек должен найти ответы сам. Рассказы и сказки Максима Мейстера – это не только художественные произведения, но и исследование какого-то важного вопроса: кто я? зачем? что это за мир, в который я попал? что такое любовь? есть ли смысл жизни?..

По новой программе учащиеся 4 класса в школах с русским языком обучения на уроках литературного чтения знакомятся со сказкой М. Мейстера «Полезное свидание».

Цель нашей статьи – показать, как можно построить урок литературного чтения в 4 классе по сказке М. Мейстера «Полезное свидание», подвести учеников к выводу о том, что для счастья человеку недостаточно материального благополучия, ему необходимо общение, созерцание прекрасного.